

*Казиева Кыял Кенжебековна,
КРнын Улуттук илимдер академиясы,
Ч.Айтматов атындагы Тил жана
адабият институту,
изденүүчү,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**СОВЕТБЕК БАЙГАЗИЕВДИН «МАНАС» ЖАНА УЛУТ ТАГДЫРЫ
ЖӨНҮНДӨ ЭМГЕКТЕРИНИН ПУБЛИЦИСТИКАЛУУЛУГУ**

*Казиева Кыял Кенжебековна,
соискатель,
Национальная академия наук КР,
Институт языка и литературы
им. Ч.Айтматова,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ПУБЛИЦИСТИЧНОСТЬ ТРУДОВ СОВЕТБЕКА БАЙГАЗИЕВА
О «МАНАСЕ» И СУДЬБАХ НАЦИИ**

*Kazieva Kyial Kenjebekovna,
external doctoral candidate,
National Academy of Sciences of the KR,
Institute of language and literature named af-
ter CH. Aitmatov,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**PUBLICISTIC NATURE OF SOVETBEK BAIGAZIEV'S WORKS
ABOUT MANAS AND THE FATE OF THE NATION**

Аннотация: Макалада «Манас» эпосундагы асыл-нарк, рухий баалуулуктар эгемендүүлүккө ээ болгон коомдун руханий өнүгүшүнүн куралы катары талкууга алынды. Окумуштуу-педагог, публицист Советбек Байгазиевдин «Манас» эпосунун негизинде бүгүнкү коомдун рухий саламаттыгын жөнгө салуу, эртеңки келечектин багытын аныктоо жөнүндөгү публицисттик ишмердүүлүгүнө талдоо жүргүзүлөт.

Аннотация: В статье обсуждены благородные и духовные ценности в эпосе

«Манас» – как инструмент духовного развития суверенного общества. На основе эпоса “Манас” проанализированы публицистическая деятельность ученого-педагога, публициста Советбека Байгазиева по упорядочению духовного здоровья сегодняшнего общества, определению направления завтрашнего будущего.

Annotation: Noble and spiritual values in the "Manas" Epic – as a tool for the spiritual development of a sovereign society. Based on the "Manas" epic, the analysis of the journalistic activity of the scientist, publicist

Sovetbek Baigaziev on the ordering of the spiritual health of today's society, direction finding of the tomorrow (future).

Түйүндүү сөздөр: Манас, патриоттуулук, руханий, идеология, этнопедагогика, асыл-нарк дөөлөттөр, философия, көркөмдүүлүк, талдоо.

Ключевые слова: Манас, патриотизм, духовность, идеология, этнопедагогика, моральные ценности философия, художественность, анализ.

Key words: Manas, patriotism, spirituality, ideology, moral philosophy, artistry, analysis.

Советбек Байгазиевдин публицисттик талантынын күч-кубаты, окумуштуулук кудурети, интеллектуалдык чабыт-масштабы, айрыкча, Манастаануу илиминде жана улуу эпостун мазмунунда чөгүп жаткан, мезгилдин талабына ылайык маанини изилдөөдө анык көрүндү.

Советбек Байгазиев 1995-жылы «Манас» эпосунун 1000 жылдыгында «Улуу «Манас» – улутубуздун тил жана дил бешиги» аттуу китеби «Манас» эпосуна арналган республикалык илимий конкурста сыйлыкка татыктуу болгон.

Ошондо окумуштуу-педагог Ж.Койчуманов: «Советбек Байгазиев «Улуу «Манас» – улутубуздун дил жана тил бешиги» аттуу китебинде өзүнүн публицистикалык талантын, масштабдуу ойлоно билген интеллектуалдуулук жөндөмүн ачык көрсөтө алган. Окумуштуу-публицист азыркы биздин көз алдыбызда турган улуттук идея, улуттук идеология, руханий, адеп-ахлактык, атуулдук-патриоттук тарбиянын маселелери менен улуу эпосубуздун ички асыл нарктарын тыгыз жуурулуштура карап чечмелегендигинен улам, «Манас» окуган адамга дагы да бир кадам жакын боло түшкөнсүйт» [4, 5-б] – деп адилет баасын берген.

«Манас» эпосунун руханий нарк-дөөлөттөрү, адеп-ахлак баалуулуктары, этикалык философиясы, патриоттук, мекенчилдик идеологиясы жана аларды жаштардын, эл-журтубуздун арасында насыяттоо боюнча 20га жакын илимий жана педагогикалык, усулдук, тарбия-гаалим китептерин жаратты. Алар: «Манас» эпосундагы баланы эркин тарбиялоо философиясы», «Манас» эпосу: тарыхый эс тутумга, антимаңкурттук рухка жана мекенчилдикке тарбиялоо», «Манастын» ата-эне жөнүндөгү этнопедагогикалык осуяты», «Бала Манастын инсан катары калыптанышында эмгек тарбиясынын ролу», «Манас» эпосунун биримдик, достук, ынтымак жөнүндөгү улуу идеялары – бүгүнкү жарандык тарбиянын тиреги», «Манас» эпосу: Каныкейдин улуу махабаты жана анын образынын рухий-адептик, патриоттук сабактары», «Балдарга Манас баатыр жөнүндө», «Улуу «Манас» – улут тиреги», «Улуу «Манас» эпосунун улуттук жана дүйнөлүк мааниси», «Манас» эпосун интерактивдик усул менен окутуу», «Айкөл Манас атанын руханий-ыймандык жана патриоттук улуу өрнөктөрү», «Улуу Манас эпосу – дүйнөлүк маданияттын өчпөс жылдызы», «Манастаануу» сыяктуу эмгектери. Бул китептер мектептерде жана жогорку окуу жайларында «Манастаануу» сабактарында пайдаланылып келүүдө.

С. Байгазиевдин 2000-жылы жарыкка чыккан «Манастаануу» аттуу окуу китеби азыр окуучулардын, студенттердин үстөл китебине айланган. «Манас» эпосунун руханий, адептик-философиялык, патриоттук улуу дөөлөттөрү жана педагогикалык асыл-нарктары» аттуу 40 басма табактан турган бир томдугу жарык көргөн. Бул китепте улут сыймыгы – улуу «Манас» эпосунун улуттук жана дүйнөлүк мааниси, анын руханий, адептик-философиялык, патриоттук улуу дөөлөттөрү жана педагоги-

калык асыл-нарктары, ошондой эле, эпосту окутуунун проблемалары, Манас рухунун нугунда өсүп келе жаткан муундарды социалдаштыруу, жарандарыбыздын мекенчилдикке, дастандын патриоттук-гуманисттик идеалдарынын өңүтүндө тарбиялоо маселелери тууралуу кенен жана терең сөз жүрөт.

Министрликтин коллегиясы кабыл алган «Манас» эпосун мектептерде жана жогорку окуу жайларында окутуунун концепциясынын да автору болгон. 2013-жылы жарык көргөн ЖОЖдор үчүн коллективдүү жаңы «Манастаануу» программасына жана окуу китебине да авторлош.

Мына ошол эмгектеринде С. Байгазиев «Манас» эпосунан улут келечегине кереги тие турган көп үлгүлөрдү таап чыкты. Г.В. Плеханов “Кечээкиге кайрылуу бүгүнкүнү аныктатып, эртеңкиге жол тапкызып барчу муктаждык” – деп айткандай, улут келечеги үчүн улуттун кайрадан түптөлүшүнө жол издөөдө кыргыз элинин басып өткөн жолуна кайрылып, байыркы доордо келечекке калтырган мурастардан бүгүнкүгө үлгү табуу С. Байгазиевдин публицистикалык изденүүлөрүндө негизги факторлордун бири.

С. Байгазиевдин публицисттик изилдөөлөрүнүн негизги өзөгүн символикалуу түрдө «Манас» эпосу түзүп турат. Коомдун Манаска болгон мамилесинин деңгээли публицистикалык изденүүсүнүн термометри болгон. Бул оюбузга «Манас» глобалдашуунун жана технократиялык цивилизациянын дөңгөлөгүнүн астында калабы же эгемендүү кыргыз мамлекетине кандай тарбия стратегиясы керек?» деген публицистикалык эмгегинин мазмуну далил болуп бере алат.

С. Байгазиевдин шакирттери Э. Сабитова, Б. Абдухамидова, Р. Умарова «Советбек Орозкановичтин «Манас» боюнча жараткан эмгектери элибиздин, муундарыбыздын рухий-патриоттук менталитетин калыптан-

дырууда, мамлекетибиздин идеологиялык пайдубалын чыңдоодо пайдаланыла турган өзүнчө бир табылгыс ресурс» [5] – деп адилет баа беришсе, профессор Сулайман Рысбаев публицисттин «Манас» эпосуна болгон изденүүчүлүк жолун төмөнкүчө баяндайт: «С. Байгазиев улуу «Манас» эпосунун рухий-нравалык нарктарын иликтеп-изилдеп ачуу, дастандын дөөлөттөрүн эл арасына пропагандалоо боюнча да бир топ иш жасаган инсан. «Манас» эпосунун 1000 жылдыгы боло электе 1994-жылы И. Арабаев атындагы университеттин илимий иштер боюнча проректору катары демилге көтөрүп, республикада биринчи жолу «Манас» эпосун мектептерде жана жогорку окуу жайларында окутуу» аттуу республикалык илимий-практикалык конференцияны уюштуруп өткөрүп, анда башкы докладды жасаган. Конференциядан кийин «Улуу «Манас» – улутубуздун дил жана тил бешиги» аттуу китебин жарыялаган. Башка «Манас» изилдөөчүлөр буга чейин эпостун көбүнчө тарыхый, көркөмдүк-поэтикалык маселелерин изилдөөгө көңүл буруп келсе, С. Байгазиев аталган эмгегинде эпостун рухий-нравалык, моралдык дөөлөттөрүн ачып көрсөтүүгө күч жумшап, элдик дастандын казынасынан бүгүнкү муундарга тирек болуп бере турган идеологиялык нарктарды көтөрүп чыккан» [5].

С. Байгазиев буга чейин фольклористтер анча көңүл бурбаган «Манас» эпосунун этикалык-философиялык, руханий-моралдык, патриоттук, этнопедагогикалык, маданий-идеологиялык, мекенчилдик наркдөөлөттөрүн, эпопеянын улуттук жана дүйнөлүк маанидеги идеяларын изилдөөнүн объектиси кылып алган. «Манастын» Манас, Каныкей, Бакай, Кошой сыяктуу борбордук образдарын кеңири планда аналитикалык талдоого алып, Бакай, Кошой жөнүндө

биринчи жолу өзүнчө китептер түрүндө эмгектерди жараткан. Бир эле «Улуу Манас» эпопеясы дүйнөлүк көркөм маданияттын өчпөс жылдызы» аттуу эмгегин бөлүп алсак, анда С. Байгазиевдин Манас таанууда алга карай жаңы кадам таштагандыгын дароо сезебиз. Бекеринен белгилүү адабиятчы, профессор Курманбек Абакировдун: «Байгазиев тапталган жолго түшпөй, өз жолу менен кетип, башка изилдөөчүлөрдүн бирин да кайталабаган, улуу эпостун жаңы ырлары менен сырларын ачкан оригиналдуу эмгектерди жаратты. Манастануу илиминин бүгүнкү жеткен чегин, сөздүн оң маанисиндеги бийиктиктерин М. Ауэзов менен Б. Юнусалиевдин, К. Рахматуллин менен В. Жирмунскийдин, Р. Кыдырбаева менен С. Мусаевдин көөнөрбөс иликтөөлөрү сыяктуу эле, С. Байгазиевдин маани-маңызы терең, чабыты кенен эмгектерисиз элестетүү мүмкүн эмес жана ушунун өзү эле С. Байгазиевдин бул илимдеги орду, салмагы канчалык олуттуу экенин көрсөтүп турат», – деп баа бергени бекеринен эмес [1. 112-б]. Ал эми адис-фольклорист, доцент Гүлбара Орозованын: «С. Байгазиев Каныкейдин образын талдоону болуп көрбөгөндөй бийиктикке көтөрүп койгон» [4.7-б] – деп баа берип жазганына да кошулбай коюуга болбойт.

Советбек Байгазиев көп жылдык изденүүлөрдүн натыйжасында 2016-жылы “Улуу “Манас” эпопеясы – дүйнөлүк көркөм маданияттын өчпөс жылдызы” (2016) деген аталышта чоң көлөмдө 460 беттик эмгеги жарык көргөндүгү тууралуу жогоруда белгиледик.

Бул эмгек алты чоң бөлүмдөн турат. Биринчи бөлүмдө автор «Манас» эпосунун улуттук жана дүйнөлүк маанисин, «Манас» эпосунун жалпы философиясын жана глобалдык идеясын белгилеп, «Манас» эпосунун баалуулугуна жалпы мүнөздөмө

берип, калган бөлүмдөрүндө бүгүнкү адеп-ахлагын жоготуп бара жаткан коомго жакшы сабак боло турган Манас, Каныкей, Кошой, Бакай сыяктуу жашоодо өз орду терең образдардан асыл-нарктуу, патриоттуулукка, мекенчилдикке, адамдыкка жана эркин инсан тагдырынын үлгүлөрүн ар бир образга тиешелүү окуялар, эпизоддордон таап чыгып, терең талдап берген. Бул эмгекти жөн гана талдоо катары кабыл алууга болбойт. Публицистти коомдогу улуу-кичүүнү, жаман-жакшыны аңдабаган жаштардын өсүп келе жатышы, коомдо мурда болуп көрбөгөндөй моралдык жактан орду толгус деградацияга учураган муундун жүрөк оорутарлык ахыбалы, бийлик ээлеринин адеп-ахлактык, моралдык жүрүм-турумунун бузулушу өтө кооптондурган. Мына ушул көрүнүшкө кандай чара колдонуу керек? Кандай жол табуу керек? Коомду эми мындан ары кандай баалуулуктарга ынандырып, кандай дөөлөттөрдү карманып келечекке бара алабыз? деген улуу санаа публицистти дал ушул курама жыйып журт кылган Манастын ишмердүүлүгүн, ыйык сапаттарын, калк арасында кадырман карааны бар Бакайдын кандай калыптанып, кандай өрнөктүү өмүрдү башынан кечиргендигин, акылгөй, аялзаттын зор үлгүсү аталган Каныкейдин Манаска болгон махабаты, энелик, аялдык парзды мыкты аткарган улуулугун, Кошойдун намыскөйлүгүн, баатырлыгын ж.б. мыкты сапаттарды коомчулукка үлгү катары, келечек муундун карманаар багыты катары көрсөтүүгө белсенген.

Автор бүгүнкү күндөгү Кыргызстандын эл аралык деңгээлдеги ордун издеп, дүйнөлүк деңгээлде масштабдуу ой-жүгүртүүдө «Манас» эпосундагы баалуу ойлорго, нускалуу иш-аракеттерге таянуу жүйөлүү экендигин аныктаганга аракет кылган. Ал жөн гана «Манас» эпосунун

баалуулугу жөнүндө жөн салды кеп кылбайт, ал бүгүнкү ааламдашуудагы көйгөйдү, жашоо образын жана анын ичинде кыргыз элинин кандай болуусу керектигин аныктоо автордун биринчи койгон максаты болгон. Мына ошол алкакта «Манас» эпосунан кандай карманаар тутка таба алабыз, алыстан издебей, кылымдардан бери кыпындан кыр болуп, чогулуп келген көркөм мурастын өзүнөн издөөнү, улуттун жүзүн жаркытып, улуттун улуу изин басып келаткан көркөм дөөлөттөн издөөнү эп көргөнүн төмөндөгү ою менен далил катары көрсөтсөк болот.

“Бүгүн болсо дүйнө таанылгыстай өзгөрүүдө. Дүйнө көйгөйүнө айланган демографиялык “жарылуу”, жер ресурстарынын азайып баратышы, экономикалык проблемалардын бетиндеги жашоону сактап калуунун зарылдыгы калктардын, мамлекеттердин бириктешүүсүнүн, өз ара кол кармашкан союзун, дүйнөнү бир бүтүн нерсе катары карай билүүнү, жер планетасынан башка жашоо жери жок экендигин, бүт адамзат бир кемеде бараткандыгын терең түшүнүүнү ар бир улуттун алдына курч коюп жатат.

Бүгүнкү күндөгү жаңы планетардык ойлом улуттук мүдөөлөрдү жалпы адамзаттын максат-кызыкчылыктары менен тогоштуруп, акыл жүгүртүүнү талап этет. Азыркы учур улуттук алкакка камалып жашоонун заманы эмес, – деп, тээ Манаста илгертеден айтылып келген “Бөлүнсөң бөрү жеп кетет” деген сыяктуу макалдардын бир тобун мисал келтирип, түпкү маңызы мына ушул көйгөйдү чечүүгө багытталганын белгилейт дагы, бүгүнкү күндө мына ушундай учурда кыргыз элинин кандай мамиле жасаарына мындайча көрсөтмө берет, – “Бүгүнкү эл аралык турмуш диалогдун, эл аралык толеранттуулуктун, консенсустун, акыл-эстүү компромисстин, кызматташтыктын, “товарга товар берген” (Нурмолдо) алгооло-

шуулардын жана тилектештиктин ийкемдүү дипломатиясына муктаж болуп отурат” – деп, эми ага кандай жолдор аркылуу баруу керектигин, эмнени эш тутуу керектигин, эмнеге таянуу керектигин да айтып берет. “Мына ушундай кырдаалда эл аралык мамилелерде диалог саясатын жүргүзүү, алыскы-жакынкы өлкөлөр менен өз ара пайдалуу жана тең укуктуу шарттарда активдүү алака-катышка өтүү, үзөңгүлөш, коңшулуктун, тынчтыктын, достуктун, интернационализмдин философиясын тутунуп жашоо – Кыргызстандын коопсуздугунун жана стабилдүүлүгүнүн булагы болмокчу. Илгертен Азия менен Европанын ортосундагы көпүрө болуп келген Улуу Жибек-Жолунун бүгүнкү дипломатиясы жана “Манастын” достук идеологиясы азыркы өзгөргөн дүйнөнүн татаал геосаясий кырдаалында улуттук көчтүн жүгүн оодарбай, кырсыктуу бороон-чапкынга кабылтпай, кыялардан тайгылтпай жакшылыктын түз жолу менен бакубат келечекке алып барууга жол көрсөткөн маяк” [3. 6-б] – деп белгилейт.

Советбек Байгазиев «Манас» эпосунун асыл-нарк дөөлөттөрүн бир гана кыргыз эли үчүн эмес, дүйнөлүк масштабдагы адамзатка орток мурас экендигин далилдегенге аракет кылган. Маселен, “Бакай – Түркстандын даанышманы, кыргыздардын руханий жол башчысы жана улут патриоту” [7. 92-97 б.] аттуу макаласында мындай ой айтылат. “Европалык адамдын акыл-оюнун бийик рационалдуулугу, азиялык адамдын ойломунун эмоционалдуулугу жөнүндөгү кээ бир “философтордун” ойлорун даанышман Бакайдын менталитети жана ой-жүгүртүү масштабы кыргыз ойломунун жана рухунун өзүнүн алдыңкы үлгүлөрүндө Азияда чоң философиялык, цивилизациялык маданияттын деңгээлине көтөрүлгөндүгүнө күбө өтүп тургандыгын белгилеп коюшубуз керек” –

деген омоктуу Манас эпопеясынын дүйнөлүк маанидеги көркөм мурас экендигин ачыктаганынын бир мисалы.

Советбек Байгазиев эгемен кыргыз элинин улуттук баалуулуктарга, нарк-дөөлөттөргө, улуттук кыртышка байлап, ааламдашууда кыргыз жүзүн сактап калуу аракетине түздөн-түз киришкен белгилүү публицист, жол көрсөтүүчү, багыт берүүчү илим чөйрөсү менен коомдук чөйрөнү параллелдүү изилдеп, аны айкалыштыра билген бирден-бир мыкты коомдук аналитик катары да таанууга болот.

Ал коомду аң-сезим эркиндигине тарбиялоодо ар кайсы ыкмаларды, ар түрдүү жолдорду издөөдөн талбайт.

Маселен, коомдун урунттуу маселелерин чечүүдө макала түрүндө гана гезит беттерине жарыялоо жетишсиздигин билген. Ошондуктан публицисттин стилинде драмалаштыруу жагдайы да кездешет. Эгемендүүлүккө ээ болгон күндөн баштап кыргыз эли улут тагдырын улуу Манаска байланыштырып, идеологиялык бир багыты ошол болгону талашсыз. Мына ушул коомдук аң-сезимде Манастын орду канчалык экенин тастыктоодо С. Байгазиев катардагы эле публицистикалык салттуу ыкмада маселени чагылдырбастан, публицистикалык стилдин дагы бир ыкмасын ойлоп тапкан. Ал «Улутум кыргыз, урааным Манас!» (дискуссиядан улам келип чыккан идея) деген теманы дискуссия түрүндө, драма жанрынын ыкмасы менен чагылдырган [3, 5, 41-б.]. Бул публицистикалык көркөм чыгарманын «байгазиевдик» стили десек жаңылыштык эмес.

Бул публицистикалык көркөм чыгармада дискуссияга өз эл-жеринин тарыхына,

маданиятына, улуу Манаска кызыккан, ата конуштун кечээгиси, бүгүнкүсү жана эртеңкиси жөнүндө толгонуп ой-жүгүрткөн студенттер, жаштар, аспиранттар, окутуучулардын ой-пикирлери талкууланган.

Жыйынтыктап айтканда, Советбек Байгазиевдин Манас эпопеясына кайрылуусу – бүгүнкү коомдун эртеңки багытын аныктоого болгон аракети үчүн болгон. Башка манастануучулардын эмгектерине салыштырмалуу С. Байгазиевдин Манас ааламын талдоого алган эмгектери публицистикалуулугу менен өзгөчөлүү.

Адабияттар:

1. Абакиров К. Манастануу илиминин калыптанышы жана өнүгүшү. Монография. Үрүмчү-2016-ж. Кытай Эл Республикасы. – 112-бет.
2. Байгазиев С. Улуу “Манас” эпосу – дүйнөлүк көркөм маданияттын өчтөс жылдызы. – Б.: 2016-ж. [460-бет].
3. Байгазиев С. Улутум кыргыз, урааным Манас! – Б.: 2020. 5-41-беттер.
4. Койчуманов Ж. Байгазиев С. – Педагог - аалым, манастануучу, сынчы-адабиятчы, публицист, акын. – Б.: Кутбилим. 2008-ж. 03.11. 4-бет.
5. Рысбаев С. Орошон окумуштуу. Публицистикада аргымактай жүзүргөн. // Кутбилим. – 2006-ж. 10.05. 5-бет.
6. Байгазиев С. Педагогикалык руханият. – Б.: Алтын тамга, 2008. -464-б.
7. Известия КАО, №2(42), 2017-Журнал https://go.mail.ru/redirect?type=sr&redirect=eJzLK CkpsNLXz07M18tO18_MTUxPLdYvLskvygTSK fnJ-plGJkxbBgaGpnoFKWkMDIZmBuamBsbmRhY Mipt_tlqszXXSfGEa8WP-k4UAtH4aOg&src=5d2ca3c&via_page=1&use_r_type=13&oqid=f3cf7be14587ec85

Рецензент:

Мааткеримов Н.О.,

педагогика илимдеринин доктору, профессор